

A vidékfejlesztés szervezési és ökonómiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politikák összefüggései

1. A vidékfejlesztés mint önálló, sajátos problématerület

Az OECD 1981-ben rendezte az első olyan értekezletet, amely a vidékfejlesztéssel foglalkozott. Ekkor azonban még úgy látták, hogy az általános gazdasági fejlődés biztosítja a vidéki térségek felemelkedését is, legfeljebb bizonyos intézményi reformokra van szükség. 1990 körül azonban világossá vált, hogy a vidéki térségek a fejlett gazdasággal rendelkező országokban is marginalizálódtak, és kimaradtak a gazdasági fejlődés fő tendenciáiból.

A technológiákban, a tőke mobilitásában, az információáramlásban, a termelési, piaci és elosztási rendszerekben bekövetkező változások, valamint a kedvezőtlen környezeti hatások felerősödése olyan gyorsan zajlott le, hogy a kiegyensúlyozott gazdasági fejlődést célzó „hagyományos” gazdaságpolitikák nem tudtak ezen változásokkal lépést tartani.

A vidéki térségek hátrányos helyzete és lemaradása a gazdasági fejlődésben, továbbá az egyes régiók és országok eltérő ütemű fejlődése, annak lényegét, gazdasági tartalmát és mozgató erőit (okait) illetően nem új, hanem állandóan meglévő, újratermelő probléma, nem lezárható folyamat, és nem csupán a 20. század végére jellemző, időhöz kötött jelenség. Csupán a jelenségek felgyorsulása, a helyzet olyan alakulása az „új”, amely már nem csupán a vidéki térségekben élők számára kedvezőtlen, mint ahogy az előzőleg évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül fennállt, hanem sok vonatkozásban ellentétes a globalizáló tőke profitérdekeivel is.

A vidéki térségek problémáinak gyors elmélyülését felismerve a kutatás és a különböző nemzetközi szervezetek vidékfejlesztéssel kapcsolatos tevékenységének felgyorsulása 1990-től számítható.

Az OECD 1990-ben indította útjára a Vidékfejlesztési Programját (Rural Development Program). A „gazdasági tér” szerepének a felismerése tükröződik az 1994-ben elindított Területi Fejlesztési Szolgálat (Territorial Development Service) létrehozásában.

A vidéki térségek problémái a legmagasabb fejlettségi szintet elért országokban is jelentkeznek, nem csupán a kevésbé fejlett, vagy az elmaradott térségekben. A vidékfejlesztés problémái sajátosak, ezért szükséges olyan célkitűzéseiben és módszereiben önálló vidékfejlesztési politika, amely nem azonos sem a területi, sem pedig a regionális fejlesztéssel vagy politikával, ugyanakkor csak azokkal összehangoltan lehet sikeres. Nem kezelhető csupán azok részeként, és nem oldható meg azoknak alárendelten. A vidékfejlesztési politika és a területfejlesztési politika összehangolása tehát nem a vidékfejlesztési politika alárendelt, egyirányú alkalmazkodásával, hanem csak a két önálló politika, magasabb szintű integrált és szinkronizált rendszerbe illesztésével oldható meg.

2. A vidékfejlesztési politika szükségessége, a területek egyenlőtlen fejlődése

A regionális tervezést, illetve a regionális fejlesztési politikát általában az egyes területek és régiók arányos fejlődésének szükségességével indokolják. A vidékfejlesztés esetében pedig az a célkitűzés, hogy a vidéki és a városi területek kiegyensúlyozottan fejlődjenek.

Bár rövid távon valóban elkülönülnek egyes fejlett és fejletlen, illetve centrális és periférikus régiók, hosszabb távon a fejlődést befolyásoló tényezők szerepének változása, az egyes régiók egyenlőtlen fejlődése egyrészt új regionális különbségeket hoz létre, másrészt megváltoztatja az egyes régiók relatív helyzetét. Vagyis a régiók egyenlőtlen fejlődése folyamatosan fennálló, működő folyamat, amely az újratermelő regionális különbségekben nyilvánul meg. Pusztán a piaci mechanizmusok alapján tehát sohasem valósulhat meg például „az európai régiók kiegyensúlyozott és harmonikus fejlődése”. Vagyis regionális fejlesztési politikára folyamatosan szükség van.

A gazdasági fejlődés és növekedés során a vidék a városi térségekhez viszonyítva tartósan leértékelődött. Ez a leértékelődési folyamat az utóbbi évtizedekben felerősödött, és olyan mértékűvé vált, hogy az már nem érdeke a társadalom többségének, illetve a gazdasági fejlődés és növekedés fenntartásában szerepet játszó gazdasági erőknek sem.

A gazdasági fejlődés jelenlegi felfogása, illetve az erre épülő piaci mechanizmusok mellett nem képzelhető el, hogy a vidéki térségek a városi térségekkel azonos vagy nagyobb versenyképességre tegyenek szert. Ez a vidékfejlesztés egyik alapvető különbsége a területi vagy regionális fejlesztéshez képest. A vidéki térségekben rendelkezésre álló természeti-környezeti és tájértékek még a legfejlettebb

gazdasági régiókban sem eredményeznek olyan fizetőképes keresletet, amely a vidék számára – a jelenleg elfogadott gazdasági teljesítménymutatók alapján – kiegyenlíthetné a vidéki térségek versenyképességi hátrányát a nem mezőgazdasági jellegű termelő és szolgáltató tevékenységekkel szemben. Ezért is érthető, hogy különösen a kevésbé fejlett közép- és kelet-európai országokban a vidéken élők ragaszkodnak a nélkülözhetetlen, a mezőgazdasági termeléshez (vagy erőforrásokhoz) közvetlenül kapcsolódó támogatásokhoz.

A mezőgazdasági termelés ugyanis minden nehézség ellenére, konkrét gazdasági mutatókkal mérhető és kezelhető. Az egyéb vidéki értékekhez kapcsolódó teljesítmények elismerése bizonytalan, és a vidékfejlesztési politika, valamint az erre szánt pénzügyi keretek függvénye.

A másik fontos ok, amelyre rá kell mutatni, az, hogy a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó támogatások közvetlenül a termelőkhez jutnak el, míg a vidékfejlesztési, a környezeti és tájgazdálkodási célra adott támogatások különböző területfejlesztési szervezetekhez, legfeljebb a települési önkormányzathoz kerülnek, és így nem jelent számukra közvetlen hasznot.

3. A vidéki térségek lemaradása a fejlődésben

Az új technológiák bevezetése előnyben részesítette a centralizációt, és elindult a lakosság vidékről történő elvándorlása, hogy az új városi centrumok munkaerő-keresletét kielégítse. A gazdasági erő és az emberek átáramlása elvezetett a politikai hatalom városokba történő egyértelmű áthelyezéséhez. Ez a városi lakosság növekvő mértékű befolyását eredményezte a strukturális – társadalmi –, gazdasági és kulturális politikára a vidék relatív kedvezőtlen helyzete mellett.

Valójában a vidék leértékelődése a föld mint erőforrás leértékelődésével kezdődött. Ehhez az „ideológiát” a ma is élő közgazdasági elmélet formájában Ricardo munkaérték-elmélete teremtette meg, aki szerint a földesuraknak fizetett bérleti díjat is csak az „élő munka” állítja elő, és a bérlet nem más, mint olyan „meg nem szolgált jövedelem”, amelyet csupán azért kap a földbirtokos, mert kisajátítja „a talaj ingyenes termőképességét”.

A tőke ezzel szemben felhalmozott munka, tehát jogosan szerez profitot. Vagyis a bérleti díjat, mint meg nem szolgált jövedelmet, a lehető legkisebbre kell leszorítani. Mivel a feltörekvő polgárság „hatalmi szempontból” is a földbirtokos osztály fölé kerekedett, azt az érdekét, hogy a bérleti díjat, következésképpen a földet és a hozzákapcsolódó természeti erőforrásokat, valamint az élelmiszereket leértékelje, társadalmilag is ki tudta kényszeríteni. Így alakult ki az a szemlélet,

hogy a természeti erőforrások a természet „ingyenes ajándékai”, tehát gazdasági értékük nincs. Jellemző, hogy az egyes országok „fejlettségi szintjének” értékelésénél még mindig fontos szempont a vidéki népesség aránya. Minél magasabb ez a mutató, annál fejletlenebbnek tekintenek egy országot.

A piacok globalizálódása és a velejáró hatalomkoncentráció biztosítja azt, hogy a mezőgazdaság és a vidék fejlődésének módját a külső erők „írják elő”. Ennek alapján nem meglepő, hogy a vidéki térségek problémái lényegében azonosak az OECD országokban és a volt szocialista országokban.

A városi és vidéki térségek közötti egyoldalú függőségi viszony módosul azáltal is, hogy újabban fordított tőke- erőforrás-, valamint lakosság áramlás is tapasztalható a városokból vidékre. Ez egyes országokban a mezőgazdaságba (földvásárlásba) történő irracionális befektetéseket is eredményez, másrészt feszültséget okoz a „visszavándorlók” és helyi lakosság között. Egyes esetekben csak azért értékelődik fel a vidéki kultúra, mert bizonyos értelmiségi körök ebben látják a menekülést az elől a kultúra elől, amelyet a nagyvárosi központok közvetítenek.

A gazdaság globalizálódása egyes esetekben azzal jár, hogy az olcsóbb munkaerő kihasználására legtöbbször szaktudást nem igénylő tevékenységeket a városi-ipari központokból vidékre telepítenek. Ezek azonban nem járulnak hozzá a helyi munkaerő fejlődéséhez, semmiféle kapcsolatuk nincs a helyi erőforrásokhoz. Bár átmenetileg növelik a foglalkoztatást a vidéki térségekben, de mivel semmilyen gyökerük nincs az adott régióban, recesszió esetén vagy kedvezőbb lehetőségek esetén azonnal távoznak, illetve áttelepülnek. Az ilyen „fejlődés” tipikusan exogén és nem tekinthető vidékfejlesztésnek. Ez a felismerés nyilvánul meg abban, hogy ma már inkább előtérbe került a helyi kis- és közepes méretű vállalkozások létrejöttének támogatása.

Az állami igazgatás intézményei, az oktatás, kutatás, egészségügyi szolgáltatások, kulturális intézmények, stb. a városokba koncentrálódnak, ott ismét újabb „szükségleteket” és gazdasági lehetőségeket hoznak létre. (Vidékiek kényszerű utazása a városokba ügyintézés, bizonyos szolgáltatások és árúk beszerzése céljából, ami ismét csak a városokban teremt keresletet a közlekedés, a szállodaipar, lakás piac, stb. számára.) Mindezek a „látszat szükségletek” nem jelentkeznének, ha a gazdasági tevékenységek és a lakosság egyenletesebben oszlana el az ország területén. Az egyéni tőkebefektetések profit érdeke viszont az ilyen típusú „fejlődés” fenntartása irányába hat.

Az új információs technológia egyedülálló lehetőségeket kínál a vidék újjáélesztésére és arra, hogy újból kapcsolatot hozzunk létre a városi központok és a vidéki körzetek között. Olyan átfogó politika szükséges, amely elősegíti a

területi fejlesztést és a munkahelyek, a termelés és a szolgáltatások decentralizálását. Jelentősen megváltozna a város-vidék viszony, ha a szokásos gazdasági teljesítmény mutatók (GDP, GNP) helyett a valódi jólétet kifejező mutatókkal fejeznék ki a gazdasági teljesítményt és minden gazdasági tevékenységre a teljes társadalmi költséget terhelnék.

A vidékfejlesztés stratégiai kialakítása nem képzelhető el a mezőgazdasági politika szükségszerű reformja nélkül sőt jelentős mértékben annak függvénye.

4. A mezőgazdasági reform várható eredményei

A mezőgazdasági politikák reformjának hatására bekövetkező várható átalakulások országonként és régióinként eltérőek lehetnek.

– A gazdaságok átalakítják termelési szerkezetüket és termelési technológiákat, az új input-output arányoknak megfelelően. A reform elősegíti az agrárszektor versenyképességének növelését az elosztási csatornák szerinti specializáció, a vertikális integráció és a földrajzi (területi) specializáció útján, amely utóbbi a szállítási költségek csökkentése és a helyi piaci feltételek előnyeinek kihasználásához vezet. Az ilyen irányú változások lehetősége nagymértékben függ a helyi viszonyoktól és főleg a "társadalmi infrastruktúrától". A vidéki térségek szempontjából egyértelműen kedvezőnek tekinthetők.

– A növekvő verseny a mezőgazdasági-élelmiszeripari vertikumok egyes részeinek nagyobb integrációjához vezetnek. Létrejöhet a feldolgozás növekvő koncentrációja, mely új technológiák és jobb minőségű, egészségesebb és "környezetbarát termékek" irányába mutat. Az érdekelt vállalatok közötti együttműködés, csoportokba rendeződés erősödni fog. Például az új információs technológiák lehetővé teszik a fogyasztói igényekre történő azonnali reagálást, tehát a feldolgozóknak és kereskedőknek szorosabb integrációba kell lépniük egymással és az alapanyag szállítókkal.

– Az egész átalakulás sikere jelentős mértékben az emberi tényezőn múlik. A gazdálkodóknak kiváló vállalkozói képességekkel kell rendelkezniük. A fejlett termelési és marketing módszerek az emberi képességek fejlesztését igénylik az innováció, a szervezés és az ismeretszerzés vonatkozásában. A szakmai képzettség előtérbe kerül a munkaerő foglalkoztatásában.

– Célszerűtlen lenne tehát a mezőgazdaságot most újra feltőkésíteni, mivel ez a mindenképpen szükséges szerkezeti változások nélkül újabb megrázkódtatáshoz és vagyonszerzéshez vezetne. Ezért is sürgős kidolgozni az összehangolt mezőgazdasági és vidékfejlesztési politikát.

– Ehhez azonban elő kell segíteni, hogy a *szerkezeti változások kibontakozhassanak* a mezőgazdaságban és a vidéki térségekben. A versenyképes termékek, struktúrák „felfedezését” csak az ebben érdekelt emberek oldhatják meg, de a „jó” támogatási rendszer és a jó vidékfejlesztési politika felgyorsíthatja ezt a folyamatot. Ennek két fontos eszköze lehet az *információs rendszerek fejlesztése és a közvetlen jövedelemtámogatások bevezetése*.

5. A vidékfejlesztési politika helyzete a közép- és kelet-európai országokban

Amennyiben megvizsgáljuk közvetlen gazdasági környezetünket, akkor megállapítható, hogy a mezőgazdaság részesedése a közép- és kelet-európai országokban mind a GDP-ben, mind a foglalkoztatásban még mindig lényegesen nagyobb, mint az EU átlaga.

Az országok négy csoportját különböztethetjük meg:

– A mezőgazdaság részesedése a korábbi évekhez képest mind a GDP-ben, mind a foglalkoztatásban csökkent (Cseh Köztársaság, Észtország, Magyarország, Szlovákia, Lengyelország, Szlovénia).

– A mezőgazdaság részesedése a GDP-ben stabil maradt, a foglalkoztatásban nőtt (Bulgária).

– A mezőgazdaság részesedése a GDP-ben csökkent, de a foglalkoztatásban stabil maradt (Ebbe a csoportba tartoznak a volt szovjet államok, kivételt képeznek a balti államok).

– A mezőgazdaság részesedése mind a GDP-ben, mind a foglalkoztatásban növekedett (Románia és Albánia).

A *vidéki lakosság aránya* az összlakosságon belül minden közép- és kelet-európai országban *magasabb*, mint a mezőgazdasági foglalkoztatás aránya az összes foglalkoztatottságban. Ez egyrészt a vidékfejlesztés szükségességét, de egyben lehetőségeit is mutatja. (Munkaerő bázis.)

A mezőgazdaság szervezeti struktúrájának változásai ugyancsak rendkívül különbözőek országoként. Általános azonban, hogy hiányoznak a piacszabályozás és a vertikális koordináció intézményei, nincs a mezőgazdasági és a vidéki sajátosságoknak megfelelő finanszírozási rendszere. Az előző integrációs szervezetek a legtöbb országban szétestek és a mezőgazdaságot atomizált struktúra jellemzi.

A vidékfejlesztési politika vonatkozásában az OECD három összetevőt különböztet meg:

a) a vidéki területek szociális, gazdasági és környezeti problémáinak megismerése és megértése;

b) a megfelelő program-stratégia kialakítása;

c) a programok megvalósulását segítő intézményi rendszer kialakítása.

A vidékfejlesztési politika hatékony kialakítását hátráltató tényezők:

a) A vidéki élet értékei – a természeti és kulturális sokoldalúság, hagyományos családi élet, közösségi önazonosság, jobb közbiztonság – csak újabban kapnak nagyobb figyelmet, és egyes vidéki területek most kezdenek vonzóbbá válni a letelepedésre és az üdülésre.

b) A szűkös költségvetési keretek és az egyéb szociális problémák kevés lehetőséget adnak a fejlesztési programokban.

c) Még mindig általános, hogy a vidéki területeket a mezőgazdaság színvonalaként értelmezik. A legtöbb országban ezt az agrárlobbi erős politikai befolyása tartja fenn, miközben a nem mezőgazdaságból élő vidéki lakosság alkupozíciója gyenge és érdekeik megosztottak. A vidékfejlesztési politika többnyire a mezőgazdasági minisztériumokhoz tartozik, ami azt a veszélyt rejti magában, hogy a vidékpolitika a mezőgazdasági szektorális politika irányába torzul.

d) A helyi demokratikus intézmények gyengék, a demokratikus részvétel és a partnerség nagyon kezdeti stádiumban van.

e) A vidéki lakosság azonosulása a területtel, ahol élnek gyenge, ami annak a következménye, hogy a társadalmi és területi kapcsolatokat a múltban sokszor megszakították. (Háborúk, területi átrendeződések, lakosságcsere, erőszakos kollektivizálás stb.)

f) Hiányoznak a megfelelő képességek a helyi problémák megoldására (személyes képességek, aktivitás, kreativitás). Ez annak is betudható, hogy az előző időszak centralizált rendszerében a képzés és az egész szemlélet a helyi problémák „fentről” vagy kívülről való megközelítésére épült. A vidéki közösségeket még mindig a „szerzett reménytelenség” uralja.

g) Szükséges a vidéki emberek tájékoztatása, képzése, valamint a helyi közösségek felépítése és megerősítése, vidékfejlesztéssel foglalkozó tanfolyamok, szaktanácsadási rendszer kialakítása és működtetése. A fiatal, de a vidék és a természet iránt vonzalmat érző szakemberek képzése és megfelelő támogatással falvakban történő elhelyezése lehet, hogy jobb beruházás lenne, mint egyes drága infrastruktúrális fejlesztések.

6. A mezőgazdasági politika reformja, stratégiai lehetőségei Magyarországon. Az agrárpolitika feladatai a 21. században - a hazai agrárpolitika kritikája

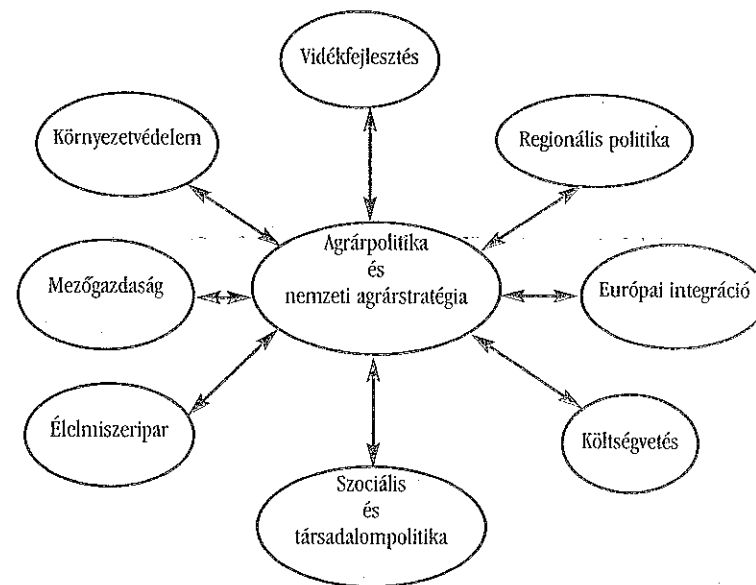
Magyarország 2004. május 1. óta az EU tagja. A csatlakozás hatásai várhatóan eltérő módon érintik majd a vidék és az agrárium szereplőit. Az utóbbi időszak „eu-eufóriájában” sokat hallhattunk „a csatlakozás nyerteseiről és veszteseiről”, többnyire csak a pillanatnyi és rövid távú előnyök, illetve hátrányok számbavételéről szoltak a híradások.

Nemzeti agrárstratégia nélkül azonban hamarosan sajnálatos történelmi esemény szemtanúi lehetünk: Európa egyik legjobb agro-ökopotenciáljával rendelkező (Dánia és Hollandia adottságaihoz hasonlítható) magyar mezőgazdaság marginális beszállítói pozícióba süllyed, a magyar lakosság más országok termékeinek egyszerű fogyasztójává válik. Kérdés, hogy milyen a társadalom és a politika viszonya ehhez.

Mindaz, amit ez ügyben még elkövethetünk, nem nacionalizmus és nem protekcionizmus, hanem egész egyszerűen csak annyi, hogy megkíméljük a magyar társadalmat tévedéseink gazdasági kárától. Röviden, jól felfogott érdekünk.

A modern agrárpolitika alapvető feladata, hogy segítse a versenyképes termelés feltételeinek kialakítását, a biztonságos és elegendő mennyiségű élelmiszer előállítását, a vidéki térségek felzárkóztatását, valamint a kutatás, képzés és a gyakorlat harmonizációját.

Mindezeket a feladatokat a 21. század agrárpolitikájának egy olyan feltételrendszerben kell megoldania, amely elvárja, hogy az agrárpolitika ne terhelje magas kiadásokkal a költségvetést, csak okszerű termelést indukáljon, őrizze meg a természeti környezet ökológiai egyensúlyát, és biztosítsa, hogy az ágazat valós piaci körülmények között egyre kevesebb torzító hatású támogatás segítségével működjön.

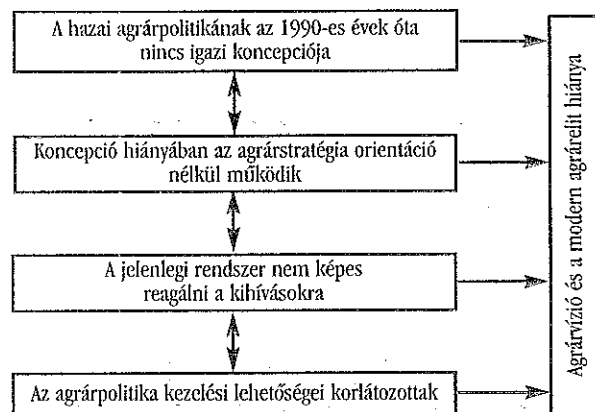

1. ábra

A 21. század agrárpolitikai kapcsolatrendszere

Forrás: Magyar Mezőgazdaság, 2003. december

A magyar élelmiszergazdaság hosszú távú versenyképességének kialakításához olyan agrárstratégiára van szükség, amely képes a felsorolt feladatok ellátására, megfelel a követelményként megfogalmazott kategóriáknak, és a hazai adottságokkal összhangban fogalmazza meg a fő irányvonalakat. Ezzel szemben a hazai agrárpolitika az éppen aktuális politikai irányítástól függetlenül évtizedek óta sodródik, és hosszú távú koncepció kialakítása helyett sok energiát kénytelen az időszakos piacstabilizáló beavatkozásokra, illetve a termelők kisegítését szolgáló szociális jellegű intézkedésekre pazarolni. Koncepció hiányában orientáció nélkül, a támogatások pusztá osztogatására korlátozódva működik, nem képes kezelni az új évszázad és az európai integráció együttes kihívásait, lehetőségei beszűkültek, ennek eredményeként pedig képtelen a hazai élelmiszergazdaságnak hosszú távú irányt mutatni.

2. ábra
A hazai agrárpolitika és az új kihívások viszonya

Forrás: Magyar Mezőgazdaság, 2003. december

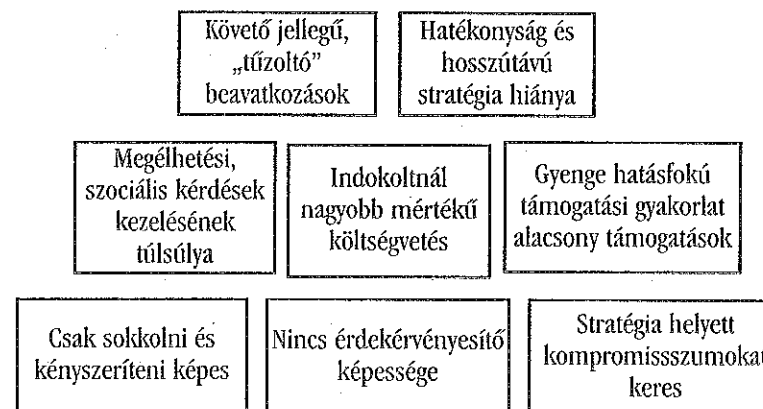
A rendszerváltás utáni legnagyobb változást az orosz piacok elvesztése jelentette. Ez önmagában még nem jelentett volna problémát, ha van átgondolt, a napi politikától mentes agrárstratégiánk. A szétaprózott agráriumból a 90-es évek elején hihetetlen mennyiségű tudás menekült ki. A földnek igenis magánkézbe kellett kerülnie, de a hibás kárpótlási politika eredményeképpen összekeveredett a birtokméret a gazdálkodás méretével.

A 300-700 ha közötti hatékonyságot jelentő területek helyett olyan elaprózott „gazdaságok” jöttek létre, amelyek működtetése eleve kudarcra ítéltetett. Az emocionálisan irányított agrárgazdaságban ma is 100 milliárdokat költünk illúziókra támogatásként, de a valóban hatékony és stratégiaiul fontos területekre nem jut elegendő. A modern mezőgazdaságnak az a lényege, hogy az adott területen a lehető leghatékonyabban és legkulturáltabban állítson elő versenyképes termékeket. Ahol erre alkalmatlan a terület, ott ugaroltatni kell, vagy a lehetőség szerint erdősíteni. Önmagában a föld szeretete nem jelent hatékonyságot. A piac nem a birtokmérethez hasonlítja az árakat, hanem a minőséghez. Ami jó és olcsó, azt lehet eladni.

A stratégiai irányok között meg kell említeni a mezőgazdaság ökoszociális pillérét jelentő vidékfejlesztést, tájgazdálkodást, agrárkörnyezet-gazdálkodást, valamint az ezekhez kapcsolódó akcióprogramokat, amelyek ma már az Európai

Unió agrárrendszerének is hangsúlyos elemét képezik. Ezek jelentősége várhatóan tovább fog fokozódni az elkövetkezendő időszakban, annak ellenére, hogy szociális jellegű hatásai (vidéki népességmegtartó képesség, alternatív jövedelemszerzési lehetőség, stb.) egyelőre jóval erősebbek, mint az agrárizleti vonatkozásúak.

A rendszerváltást követően sokan menekültek a saját megszerzett földjükhöz. Megélhetéstük egyetlen esélyének a földet tartották, mint a magyar történelem során annyiszor. Ettől kezdve természetszerűleg senki sem a hatékonysággal, a modernizációval foglalkozott, hanem úgy gondolta, jussa van rá! A politikusok rossz „Cézárként” elégedetten hátradőltek. A kárpótlással megadták azt, amire a nép vágyott. De megadták-e valójában, hiszen a földből megélni szándékozók jogosan remélték, hogy tisztességes munkájukért megkapják az ellenszolgáltatást. Csalódtak.

3. ábra
A hazai agrárpolitika kritikája

Forrás: Magyar Mezőgazdaság, 2003. december

A kérdés: Mi a jobb? A versenyképtelen termelőket benn tartani az agrárkörnyezetben, s állami támogatásból finanszírozni őket, vagy piacszerű magatartással engedni, hogy az életképtelenek munkanélkülivé váljanak. A politika, mindannyiszor az önző első megoldást választotta a saját népszerűsége érdekében. Az Unióval – akarva, akaratlanul – viszont elérkezett a szomorú igazság pillanata. Nem képeztük át őket, nem mondtuk meg őszintén, milyen sors vár rájuk, nem kaptak ösztönzést a változtatásra. Több mint 1 millió regisztrált gazdálkodó van, de a versenyszférában csak 200-220 ezren vesznek részt.

Németh Imre agrárminisztert idézve: az agrártevékenységet folytatók 5%-ának van legalább középfiskolai végzettsége. Nyugat-Európában képzettebbek a gazdálkodók. Vannak piaci ismereteik, tisztában vannak a versenyszabályokkal, és nem csak a támogatásokból akarnak megélni.

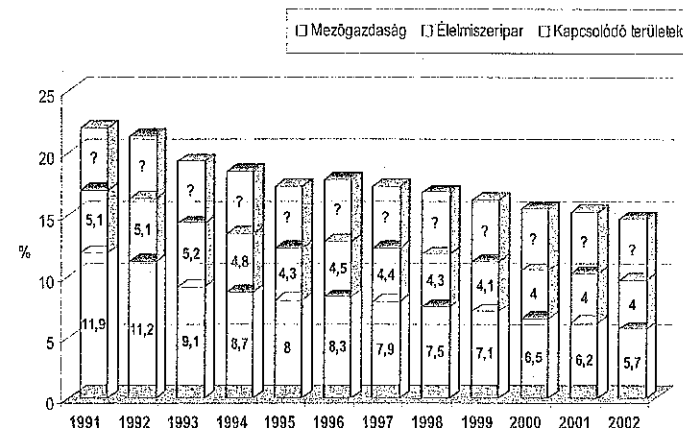
A nagyüzemi gazdálkodásról szerzett tapasztalatok és a tudásbázis elvesztése azért is fájdalmas, mert ez igazán versenyelőnyt jelentett volna az EU-ban, hiszen egykoron e téren Magyarország világvezető hatalom volt. E pozíciót nem hogy feladtuk, de mi magunk tettük tönkre. Gondoljunk csak bele, hogy azok, akik saját maguk láttak még nagyüzemi gazdálkodást és rendelkeztek a szükséges tudással, azok mára elmúltak 50 évesek. A világon az egyik legerősebb érdekérvényesítő csoportot épp a magyar agrárium vezetői alkották.

Mindazonáltal Magyarország mezőgazdasági adottságaiból, valamint a rendelkezésre álló termelési potenciálból a lehetséges főbb kitérési pontok egyértelműen meghatározhatók. Az adottságok sokrétűsége természetesen lehetőséget teremt arra is, hogy alternatív elképzelések, illetve gazdálkodási módszerek is tartósan megéljenek. A fő kérdés alapvetően az, hogy képesek vagyunk-e a hazai adottságokból egyértelműen levezethető lehetőségeket megragadni, vagy kitalált struktúrákat erőszakolunk rá, például élelmiszergazdaságunk szereplőire.

Amennyiben elfogadjuk az adottságokból eredő célkitűzéseket, erre alapozva megfogalmazhatjuk a nemzeti agrárstratégia konkrét, hosszú távra szóló tennivalóit is. Természetesen a korábbi évek késlekedései miatt számos dologban csak korlátozott a hazai agrárpolitika beleszólása. Az életképes termelők, illetve a felvásárló és feldolgozó vállalkozások okszerű fejlesztésére még számos lehetőség kínálkozik. A szükséges intézkedések legfontosabbika lehet az említett (stratégiai fontosságú) területek szereplőinek „helyzetbe hozása”, vagyis egy olyan gazdasági adszorpciós képesség megteremtése, mely alkalmas az EU támogatások és a kedvező kondíciójú fejlesztési hitelek befogadására. A „helyzetbe hozás” első lépésben az egyes ágazatok pénzügyi és strukturális reorganizációját jelentené, majd olyan fejlesztési programok kidolgozását, amelyek a kedvezményes finanszírozási lehetőségek alkalmazását kizárólag az elfogadott stratégiai fejlesztési irányok mentén teszik elérhetővé. Itt szükséges megjegyezni, hogy az innovatív forrásgazdálkodás kitűnő ellenpéldája a SAPARD program hazai megvalósulása, ahol a pályázók tájékoztatatlansága és a pályázatot állami szervezet gyenge felkészültsége egyszerre vezetett az elméletileg rendelkezésre álló források drámai alacsony kihasználásához.

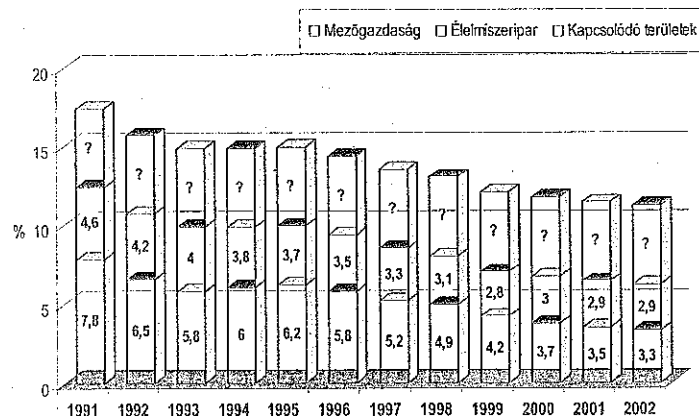
7. Társadalmi és gazdasági hatókör

Az új agrárstratégia széles társadalmi csoportokat és számos nemzetgazdasági szegmenst fog érinteni, annak ellenére, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripar jelentősége mind a GDP-hez való hozzájárulás, mind pedig a foglalkoztatottság tekintetében is fokozatosan csökkent az utóbbi időszakban.

4. ábra

A valós társadalmi hatások az agrárstratégiai célkitűzések megfogalmazásához hasonlóan az ország adottságaiból vezethetők le. E hatások becslésekor az élelmiszergazdaságot olyan vertikumként kell kezelni, amelyben számos részterület épül egymásra. Az élelmiszergazdaság bázisán egymásra épülő további ágazatok (pl. szállítmányozás, logisztika, élelmiszer-kereskedelem, szolgáltatások, K+F, stb.) gazdasági teljesítménye közvetlen kapcsolatban, így függőségi viszonyban is áll az agrárgazdaság teljesítőképességével.

5. ábra

Magyarország alapvetően mezőgazdasági jellegű ország, annak ellenére is, hogy a legtöbb „objektív” módon mérő gazdasági mutatószám az agrárszféra jelentőségének fokozatos csökkenését jelzi. Az Európai Unióban elfogadott nomenklátúra szerint az ország területének több mint 96%-a minősül vidéki térségnek. Ezekon a területeken a népesség mintegy 74%-a él és keres megélhetési lehetőséget. Mindezt leginkább a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a hozzájuk szorosan kapcsolódó termelési integrációk, szolgáltatási, valamint kereskedelmi tevékenységek jelentik. Figyelembe véve, hogy a szektor vertikumként kezelendő, egyértelműen látható, hogy a vidéki népesség tartós megélhetése alapjaiban a mezőgazdaság és a hozzá szorosan kapcsolódó élelmiszeripar jövőbeni sikerességén múlik. Ebben a témakörben arról sem feledkezhetünk meg, hogy a termelői kör, valamint a rájuk alapozó feldolgozó üzemek többsége az ország azon területein található, ahol a gazdaság jelenlegi fejlettségi szintjéből fakadóan más megélhetési forrás nem áll a népesség rendelkezésére.

Az új nemzeti agrárstratégia kialakításának és megvalósításának kérdése tehát széles társadalmi réteget fog érinteni, mégpedig leginkább azon vidéki területeken, ahol a népesség számára az alternatív jövedelemszerzési lehetőségek korlátozottak. A tétlenség ezeken a területeken beláthatatlan következményekkel járhat, hiszen az ott keletkező munkanélküliség nem vezethető le. A lokális társadalom, a gazdasági válság mellett, pedig minden bizonnyal morális válságba is

kerül. Abban az esetben, ha sikerül felvázolni a versenyképes élelmiszer-gazdaság fő irányvonalait, az említett területek gazdasága tartós fejlődésnek indulhat, az ott élő népesség megélhetési viszonyai pedig javulnak.

8. Az agrárértelmiség jelene és stratégiai szerepe

Mint már korábban említettem a nagyüzemi gazdálkodást jól ismerő szakemberekből egyre nagyobb lesz a hiány, kiöregedésüknek köszönhetően, illetve annak, hogy sokan a rendszerváltást követően ágazatot váltottak.

A szerves fejlődés korábbi hiányából fakadóan az agrárium nem állhat mindaddig növekedési pályára, amíg ki nem termeli a maga elitjét, aki képes lobbizni. Kellenek a Romány Pálok, Dimény Imrék, Váncsa Jenők, Burgert Róbertek. Félreértés ne essék, nem a politikai környezet rehabilitációjáról beszélek. A szakmai kvalitásokról.

Szükség van olyan agrárvezetőknek akik nem a politikából csöppentek az agráriumba, hanem fordítva. Ha ez nem így alakul, akkor kérdés, hogy mi lesz azzal a sok tízezer, esetleg százezer emberrel, akikre az EU agrárgazdaságának nem lesz szüksége?

A paraszti világ legfelső lényege a remény! Ha a paraszttól elvették mindenét, túlélte. Abban bízott, hogy ez csak múló állapot. Azt dörmögte magában: Ez most nehéz év volt, de majd jobb idők jönnek. Amikor azonban a reményt vették el tőle, akkor fellázadt! Tanuljunk saját történelmünkéből! A politika a hatalomvágy miatt illúziókat osztogat szavazatokért. A piac racionális válaszokat ad a nagytöbbségében becsületesen dolgozó, kötelességtudó perifériára szorult embereknek. Ha a vidék és az agrárgazdaság csak a szavazategyűjtés eszköze marad, akkor óriási társadalmi feszültségek keletkeznek hamarosan.

9. Összegzés

Két alapvető folyamatnak kell tehát beindulnia: a koncentrációnak és a specializációnak. El kell érni a versenyképes méreteket, és támogatni kell az alkalmazott kutatásfejlesztést. Az, hogy ez utóbbi megtorpan Magyarországon, elsősorban a szakma igényének hiányát jelenti. Nincs megfelelő birtokméret, nincs a mezőgazdaságból származó profit, így nincs igény. A kutatóintézetek számára – az agrárelit hiányában – az sincs, aki megfogalmazza az igényeket, s ehhez még a megfelelő infrastruktúra is hiányzik. Magyarországon az összes kutatóintézet által felhasználható forrás kevesebb, mint Nyugat-Európában az

egyetlen fajtára fordítható összeg. A tudás pedig oda megy, ahol adottak számára a megfelelő kutatási feltételek.

A vidék és az agrárgazdaság sorsa szorosan összekapcsolódott. Sajnálatos módon sok településen az önkormányzat lett a legnagyobb foglalkoztató. A vidéki életben megszűnt az agrárértelmiség „túlhatalma”. Ráadásul az uniós csatlakozás után a lakosság pusztán 2%-a tud a mezőgazdaságból megélni. Ha a nagyvárosokat és Budapestet kiemljük, akkor is csak 4%-a.

Ha a hatékony mezőgazdaságot támogatjuk, akkor támogatjuk a vidéket, az élhetőbb környezetet. A vidékfejlesztési támogatások súlyának növekedése a támogatási rendszerben pedig arra ösztönöz, hogy keressük meg azokat a lehetőségeket, amelyek kiegészítő tevékenységek segítségével megfelelő forráshoz jutást biztosítanak az agráriumnak. A pollenmentes, művelt vidéken fejlődhet a turizmus, amely további megélhetési lehetőségeket rejt. A komplex gazdálkodás jövedelmet és profitot termel, visszaadja a reményt. A 21. század a kreativitás háborúja lesz a gazdaságban. Ahhoz, hogy egy virtuális világban valaki kreatívvá tudjon válni, vissza kell térni a mesékhez. A gyermekeink mesevilága rettenetesen sekélyessé vált, sematikusan egyszerű történetek alakítják fantáziájukat. Talán szokatlan erről beszélni egy tudományos fórumon, de a jövő értelmisége a mai mesevilágból él majd és válik „gondolkodó” értelmiséggé.

Végezetül úgy gondolom, hogy az építő jellegű vita és az őszinte kérdésfeltevések irányába kell terelni a hazai vidékfejlesztés, agrárpolitika és élelmiszer-gazdaság szereplőinek gondolatait. Amennyiben ez megvalósul, már közelebb léptünk a magyar agrárium és a vidék megmentése felé. Természetesen, mint minden ilyen jellegű problémafelvetés esetében, néhol itt is tetten érhető a szakmai és az érzelmi jellegű megállapítások keveredése, de ha mezőgazdaságunk jövőjéről és a benne tevékenykedő népesség hosszú távú megélhetéséről beszélünk, akkor az érzelmi kötődések elől sem szabad elzárkóznunk.

Könyvészet

Szakál, F. – Illés, B. Cs.: Problems and Prospects of Redirecting Hungarian Agriculture towards Sustainable Development. *Landscape and Urban Planning*, 27/1993. 223–229.

Szakál, F. : A mezőgazdasági politika problémái és feladatai a vidékfejlesztésben. *Agrártörténeti Szemle*, 1994. 1–4. sz.

Szakál, F.: Mezőgazdaság és vidékfejlesztés az újabb európai irányzatok tükrében. In *Mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.

1998.a.: Official Journal of the European Communities Vol. 41. No.4. (June 1998.)

1998.b.: Aide Memoire for the preparation of the programme for rural development 2000-2006.

1998.d: Rural Development 2000-06. (News letter, No.1. June 1998., Brüsszel)

Albanese, F. 1997.: Nature conservation and land use problems. (Naturopa, No.85. Strasbourg)

Bartolia, M. 1998.: The European Model of Agriculture (Congress of European Agriculture, Ljubljana, 1998.szept. 30.-okt.2.) (A Kongresszus kiadványa)

Földművelésügyi Minisztérium, 1997.: Vidékfejlesztési koncepció (Budapest)

Földművelésügyi Minisztérium 1998.a.: Agenda 2000., az EU Közös Agrárpolitikájának tervezett reformja. (Szakmai füzetek. FM. EU-INTEGRÁCIÓS SOROZAT 18. füzet, Budapest.)

Földművelésügyi Minisztérium 1998.b: Vidék és agrár-structura fejlesztés az EU-ban. (Szakmai füzetek. FM. EU-INTEGRÁCIÓS SOROZAT, 14. füzet, Budapest.)

Földművelésügyi Minisztérium, 1998.c.: Vidék és agrárstructura fejlesztés az Európai Unió Strukturális Alapok Rendszerében. (Budapest.)

Glatz, F. 1997.: Az agrárium Magyarországon az ezredfordulón (in: A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai, MTA. Budapest)

Velez Z. 2003.: A mezőgazdasági politika reformja, stratégiai lehetőségei Magyarországon. Bp., Magyar Mezőgazdaság, 2003. december